

mpc

METODICKO – PEDAGOGICKÉ CENTRUM

VZDELÁVANÍM
PEDAGOGICKÝCH ZAMESTNANCOV
K INKLÚZII MARGINALIZOVANÝCH
RÓMSKÝCH KOMUNÍT

Európska únia

Európsky sociálny fond

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ
Kód ITMS: 26130130051 číslo zmluvy: OPV/24/2011

Metodicko – pedagogické centrum

Národný projekt

**VZDELÁVANÍM PEDAGOGICKÝCH ZAMESTNANCOV
K INKLÚZII MARGINALIZOVANÝCH RÓMSKÝCH KOMUNÍT**

Mgr. Jarmila Saxová

**Dejiny Rómov I.ba
Le Romengeri historija I.ba**

Vydavateľ: Metodicko-pedagogické centrum,
Ševčenkova 11, 850 01

Autor UZ: Bratislava
Mgr. Jarmila Saxová

Kontakt na autora UZ: Základná škola s materskou
školou, Školská 684, 053 33
Nálepko,vo,
www.zssmsnalepkovo.edupage.org.

Názov: **Dejiny Rómov 1.ba**

Rok vytvorenia: 2014
Oponentský posudok Mgr. Bibiána Krajňaková

vypracoval:
Preklad: Erika Godlová

ISBN 978-80-565-1261-6

Tento učebný zdroj bol vytvorený z prostriedkov projektu Vzdelávaním pedagogických zamestnancov k inklúzii marginalizovaných rómskych komunít. Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov Európskej únie.

Text neprešiel štylistickou ani grafickou úpravou.

2.11. Rómovia po roku 1989

O Roma pal o berš 1989

Významným medzníkom najnovších rómskych dejín sa stal rok 1989. Krátko po novembrových udalostiach vznikla prvá rómska politická strana – Rómska občianska iniciatíva, po nej ďalšie strany a kultúrne zväzy. V prvých voľbách v roku 1990 bolo na skrátene funkčné obdobie dvoch rokov zvolených 10 rómskych poslancov do vrcholných orgánov vtedajšieho Česko- Slovenska.

Baro uštar andre nevi romaňi hitoria sas o berš 1989. Na but pal oda, so sas andro novembros pes kerd'as e jekhto romaňi politikaňi sera - e Romaňi občiansko iniciative, pal late duj aver seri u o kultruna organizacii. Pal o jekhto alosaripena andro berš 1990 sas pro charneder funkčno kotor časos duj berša alosarde 10 romane poslanca andro nekh učeder organi andro Česko-Slovensko, sar so sas.

Významným medzníkom bolo prijatie Zásad vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom (9. apríl 1991). Dokument vo všeobecnosti navrhoval prístup k riešeniu problematiky v oblasti etnickej, sociálnej, kultúrnej. Tento dátum bol dôležitým medzníkom nielen pre Rómov, ale aj pre celú našu krajinu. Okrem prvých Rómov v parlamente, Rómovia sa uplatnili na takých dôležitých postoch ako je Úrad vlády Slovenskej republiky, Ministerstvo kultúry SR aj Ministerstvo školstva SR.

Jekh baro uštar sas, hoj o rajipen andre il'as o Principi vaš e rajipnaskri politika andre Slovařiko republika ki o Roma (9. aprilis 1990). O dokumentos generalno vakerełas, sar te lačharel e problematika andre etnikaňi, socialno, kulturno sfera. Oda datumos sas važno na ča le Romenge, no le savore themeske. Bi o jekhto Roma andro parlamentos, o Roma arakhle o than andro zorale pozici sar o Urad vlady andre Slovařiko republika, o Ministerstvos vaš e kultura SR the o Ministerstvos vaš o školstvo SR.

V tom istom roku bol prijatý i ďalší dokument, ktorým sa rómska národnosť zrovnoprávňuje s ostatnými národnosťami na Slovensku a je im prisľúbená finančná a materiálna pomoc na rozvoj ich kultúry a vzdelania. V praxi to znamenalo, že Rómovia boli zrovnoprávnení s ostatnými národnosťami menšinami.

Andro sajekh berš pes kerd'as the o aver dokumentos, prekal o savo e romaňi narodnosť pes chudel pro sajekh učipen sar o aver narodnosťi pre Slovařiko u hin len o šajipen te chudel o finančno the materialno žutipen vaš o vazdipen andre lengri kultura the sikhaviben. Praktikanes oda sas, hoj o Roma hine thode pro sajekh than sar aver minoriti.

Jednou z výrazných zmien bolo i postupné akceptovanie pomenovania Róm / Rómovia. Toto pomenovanie používa väčšina európskych Rómov vrátane Rómov na Balkáne. Vo všetkých

európskych dialektoch existuje slovo rom – vo význame muž, manžel. Akceptácia tohto pomenovania je aj jednou z priorít medzinárodnej rómskej organizácie International Romani Union, ktorá vznikla v roku 1971.

Jekh maškar o zorale paruvipena sas the oda, hoj pes chudľas te phenel o lav Rom/Roma. Avka pen vičhinen nekh buter europakre Roma, the o Roma pro Balkanos. Andro savore europakre dialekti hino o lav rom - sar o rom. Kada nav u leskri akceptacia hin jekh maškar o prioritati andre Maškarthemutňi Romaňi Unia, savi sas kerďi andro berš 1971.

7. decembra 1991 si vysokí politickí predstavitelia štátu, po prvý raz v dejinách, uctili pamiatku rómskych obetí druhej svetovej vojny v Dúbravke pri Zvolene. Dôležitou udalosťou v živote Rómov bolo sčítanie ľudu v roku 1991, keď sa po viac ako polstoročí mohli opäť slobodne prihlásiť k rómskej národnosti. Na Slovensku žilo asi 254 tisíc Rómov.

Pro 7. decembros 1991 o uče politika andro them jekhtovar andre historia dine pařiv le Romenge murdarde andro dujto lumakro mariben andre Dubravka paš o Zvolen. O baro uštar andro Romengro dživipen sas o cenzus andro berš 1991, kana buter sar pal o jepaš šelberšipen šaj pařis slobodno te phenel savi len hin narodnosť. Pre Slovařiko dživelas ki o 254 ezera Roma. V tom čase začína vychádzať rómsky týždenník Romano řil- Rómsky list, dvojtýždenník Sam adaj – Sme tu, mesačník

V tom čase začína vychádzať rómsky týždenník Romano l'il- Rómsky list, dvojtýždenník Sam adaj – Sme tu, mesačník Roma a detský časopis Lulud'i – Kvietok.

Andro ola berša chudel avri te avel o romano kurkeskro Romano l'il, o dujekurkeskro Sam adaj u o čhavorikano l'il Lulud'i.

Pre Rómov sú určené pravidelné relácie v rozhlase a aj televízny magazín Romale. Knižný trh je každoročne obohacovaný o pôvodnú rómsku tvorbu a prekladovú literatúru. Na divadelnej scéne sa objavuje divadlo Romathan, ktoré od roku 1993 pôsobí v Košiciach na profesionálnej úrovni. Za viac ako 10 rokov uviedlo 41 premiér.

Vaš o Roma pen keren o relacii andro radio u the o televizno magazinos Romale. Sako berš aven avri o romane kňižki, originalna the prethode. Pre teatroskri scena avel o teatro Romathan, savo le beršestar 1993 kerel andro Košice pre profesionalno učipen. Tel o buter sar 10 berša kerde 41 premieri.

Košice – pohľad na historickú časť mesta/ *Košice - o historikano kotor le foroskro*

V Košiciach bola otvorená v školskom roku 1992/93 Stredná umelecká škola, kde majú možnosť študovať i mladí Rómovia v odboroch : herecký, tanečný a dramatický. Na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, na pedagogickej fakulte, bola založená Katedra

rómskej kultúry. Táto fakulta pripravuje učiteľov základných škôl, ktorí môžu vyučovať predovšetkým na školách s vyšším počtom rómskych žiakov. Boli otvorené i dve stredné školy : Gándyho gymnázium vo Zvolene a Gymnázium v Košiciach. V Bratislave je zase možné študovať na bilingválnom Gymnáziu na ul. Novohradská odbor romanistika. Práve vo vzdelávaní nastalo veľa zmien sledujúcich zlepšenie vzdelanostnej úrovne rómskych detí a zvýšenie informovanosti majoritnej populácie o Rómoch. Procesu sebauvedomovania

Rómov môže výrazne prispieť štúdiom histórie Rómov, výskum a kodifikácia rómskeho jazyka, poznávanie a uchovávanie rómskych kultúrnych tradícií, vyššie vzdelávanie talentovanej rómskej mládeže.

Andro Košice sas andro školakro berš 1992/93 phundraďi e Maškarutni umelecko škola, kaj o terne Roma sikhľon sar te khelel. Pre Univerzita Konštantin Filozofos andre Nitra, pre Pedagogicko fakulta pes kerďas e Katedra vaš e romaňi kultura. Kadi fakulta sikhavel le sikhavnen vaš o zakladna školi, save šaj te sikhavel nekh buter pro školi, kaj hine buter romane žiaka. Duj aver maškarutne školi sas phundrade: o Gandhiskro gimnazium andro Zvolen the o Gimnazium andro Košice. Andre Bratislava sas o bilingvalno Gimnazium pre Novohradsko ul., e romistika. Andro sikhľuviben sas but nevo, vaš o lačharipen andre školakro učipen vaš o romane čhavore u buter informacii pal o Roma andro majoritno khetaniben. Oda, sar o Roma dikhen korkore peste šaj te bararel the o študium pal e Romaňi historia, o rodipen the e kodifikacia vaš e romaňi čhib, te prindžarel u te l'ikerel o romane kulturna tradici, učeder sikhľuviben vaš o talentovana romane terne.

Medzi hlavné priority patrí oblasť výchovy a vzdelávania

predovšetkým mladej rómskej v predškolských zariadeniach	generácie. Najdôležitejšia je systematická práca s deťmi a na I. stupni základnej školy pri vytváraní základných
--	--

sociálnych, hygienických a zdravotných návykov, pravidiel a zručností. Obdobie po revolúcii roku 1989 prinieslo pre Rómov nielen pozitíva, ale i negatíva. Veľa Rómov prišlo o prácu, čo sa samozrejme odrazilo v rómskych osadách. Život v rómskych osadách a getách je poznačený materiálnou chudobou, nedostatočnou hygienou, zhoršujúcou sa zdravotnou situáciou, ale aj sociálnym vylúčením – exklúziou.

Maškar o nekh bareder prioritni hino o sikhľuviben the bararipen vaš e terňi romaňi generacia. Nekh bareder hin sistematikanes te kerel buři le čhavorenca andro materska školki the pro jekhto kotor andro zakladna školi, kaj te sikhľon o zakladna socialna, higienicka the sastipnaskre džanibena, regulacii. Pal e revolucia andro 1989 o Roma arakhle na ča o pozitivna al'e the o negativa. But Roma našade buři, so pes šaj te dikhel andro romane osadi. O dživipen andro romane osadi the o geti hino čorikano, e higiena nane dosta, o sastipen pes phagerel, hiňe e socialno ekskluzia.

Chudoba narastá a vzťahy medzi rómskymi obyvateľmi a majoritou sa zhoršujú. Neustále sa zhoršujúce sociálne postavenie časti rómskej populácie si vyžiadalo systémové riešenie na úrovni štátnej správy a v roku 1998 bol vládou SR menovaný Splnomocnenec vlády pre rómske komunity.

O čoripen barol u maškar o Roma the e majorita oda džal goreder. Sakovar goreder socialno pozicia, savi chud'as jekh kotor romaňi populacia kaml'as sistematikanes te khosel prekal e themeskri administacia u andro berš 1998 o rajipen SR kerd'as e pozicia Zorarde dženeskri le rajipnastar vaš o romane komuniti.

Súčasný splnomocnenec vlády pre rómske komunity Peter Polák
Akanutno zorardo manuš rajipnastar vaš o romane komuniti, o Peter Polak

3. Kapitola : Práca a obliekanie / E buťi, o gada

3.1. Najznámejšie rómske remeslá/ Nekh buter prindžarde romane vastengre but'a

K poznaniu života Rómov v najširšom slova zmysle je potrebné oboznámiť sa okrem histórie aj s inými stránkami ich života, najmä so spôsobom obživy. Táto skupina nebola v získavaní potravy sebestačná už v rodnej Indii, preto sa uchýľovala ku krádežiam. Viaceré zo zamestnaní indických páriov, ako hudobníci, tanečnice, kováči, košíkari, metlári, opatrovanie koní, šarhovia, kati a pod. nachádzame neskôr i u európskych Rómov. Hudba bola pre Rómov zamestnaním a jej príslušníci dosahovali relatívne najvyššiu hospodársku úroveň.

Kana nekh buter kamas te prindžarel o romano dživipen, kampil te džanel, bi e historia the aver but'a andal o lengro dživipen, nekh buter, sar rodenas vaš o dživipen. Ala manuša naš'i resenas dosta chaben imar andre India, vaš oda čorenas. Buter andal o but'a, so keren o indiakre pariah, sar o bašalde, o khelde, o char'a, ola so keren o sevl'a, o šulade, keren paš o graja, murdaren le rikonen, o kata u aver arakhas pa'is the maškar o europakre Roma. O bašaviben sas le Romenge e but'i u o lavutara sas barvale.

Nie všade

v Európe sa	Rómovia venovali	hudbe. Hrou na hudobné nástroje sa živili	iba Rómovia
v Uhorsku,	Rusku, Rumunsku	a Španielsku. Najstaršia správa o rómskom	muzikantovi

v Uhorsku a súčasne aj v Európe je z roku 1489, kedy tento muzikant hral kráľovnej Beatrice ľudové piesne na lutne. Roku 1525 rozkázal kráľ odmeniť Rómov za hru na citare. Rómovia len veľmi sporadicky prenikali na dvory vysokej šľachty, u ktorej boli v oblúbe predovšetkým talianski hudobníci. Počet drobných muzikantov však rýchlo rástol. Títo drobní hudobníci hrávali predovšetkým roľníkom, preto sa museli naučiť jeho piesne. Často hrávali na objednávku, to znamená, že museli hrať pieseň, akú si kto rozkázal. Bola to dobrá škola, lebo neskôr priniesla bohaté výsledky.

Na pro sako than andre Europa o Roma bašavenas. nekh buter o Roma bašavenas andre Ungriko, Rusiko, Rumuňija u Španielsko. Nekh puraňi informacia pal o romano lavutaris andro Ungriko u sajekh andre Europa hin andal o berš 1489, kana kada muzikantos bašavelas la kra'ovnage Beatrix o tradična gil'a pre lutna. Andro berš 1525 o kra'os phend'as, hoj te po'inen le Romenge vaš oda, sar bašavenas pre citara. O Roma na but džanas andro khera maškar o uče aristokrata, ola nekh buter mangelas talianska lavutaren. Sakovar sas buter the buter o cikne lavutara. Ola cikne lavutara bašavenas so aver džene kamenas. Oda sas e lači škola, soske pa'is and'as o barval'ipen.

Citara

Lutna

V 18. a 19. storočí sa rómski muzikanti stali módnym hitom vládnuvich vrstiev v Uhorsku.

Postupne sa na území Slovenska objavilo množstvo vynikajúcich rómskych muzikantov. Mnohí uhorskí šľachtici si udržiavali na svojich panstvách takýchto muzikantov.

Najznámejším muzikantom na Spiši bol Michal Barna z Iliašoviec, ktorý hral u grófa Imricha Čákyho. Najoslavovanejšou postavou z radu rómskych hudobníkov bola huslistka známa pod menom Cinka Panna. Chýr o jej umení prekročil i hranice Uhorska.

Andro 18. the 19. šelberšipen o Romane lavutara sas o modno hitos maškar o uče manuša andro Ungriko.

Pre Slovařiko ul'ilas but lačhe romane lavutara. But maškar o ungrika aristokrata penge andro lengre khera l'ikerenas ajse lavutaren.

Nekh buter prindžardo lavutaris pro Spiš sas o Michal Barna andal o Iliašovce, savo bašavelas le grofoske Imrich Čakiske. Nekh kučeder maškar o romane lavutara sas e Cinka Panna. O hiros pal late ge'as the avri andal o Ungriko them.

Cinka Panna

Ďalším známym hudobníkom, ktorí sa dostal do sveta a hral na kráľovských dvoroch (francúzskom, anglickom) bol František Horváth z Banskej Bystrice. Tí, ktorí sa živili iba hudbou sa doma neuživili , a preto odchádzali hrať do cirkusov, do zábavných podnikov, vinární, kaviarní a pod. Do roku 1918 chodili hrať na juh, do Maďarska a po tomto roku najmä do Čiech a na Moravu, hlavne do kúpeľných a výletných centier. Hudbou často doprevádzali tanečnice, medvediarov, artistov na rôznych verejných vystúpeniach.

Aver prindžardo lavutaris, savo pes chudľas andro svetos u bašavelas pro kral'ovska dvori (anglicko, francuzsko) sas o František Horvath andal e Bansko Bistrice. Ola, so ča bašavenas, našťi rodenas dosta khere, u vaš oda phirenas te bašavel andro cirkusi, andro podniki, vinarni, kaviarni u aver. Dži o berš 1918 phirenas te bašavel andro Ungriko u pal'is nekh buter pro Čechi the pre Morava, nekh buter andro kupel'i the aver centri. Bašavenas but vaš o khelde, o manuša so sikhavenas le ričhen, o artista avri.

Okrem hudby aj remeslá patrili k veľmi častým spôsobom obživy rómskych rodín. Najčastejším remeslom, ktorému sa Rómovia venovali bolo kováčstvo. Išlo o drobné, jednoduché výrobky, ktoré si nevyžadovali dlhé zaúčanie a stačilo na ich výrobu iba jednoduché pracovné náradie. Stačila jedna železná nákova, ktorá sa mohla vbiť hocikde do zeme, jedného alebo viacerých kladív rozličných veľkostí a klieští rôznych tvarov. Takáto výbava bola ľahko prenosná.

Bi o bašaviben the o vasteskre but'a anenas le romane famel'ijenge o love. Nekh buter o Roma kerenas e chart'ikañi but'i. Kerenas cikne, na phare but'a, save na kampelas but te sikh'l'ol u šaj pen kerde na but but'enca. Dosta sas jekh trastuñi amoñi, savi šaj sas te marel andre phuv, jekh vaj buter čokani u o silava. Ajse but'a pen lokhes phirade upre tele.

Najčastejšie kováči vyrábali zbrane pre uhorskú šľachtu. Istá skupina rómskych kováčov na príkaz Jána Zápoľského ukula železný trón, korunu a žezlo pre vodcu roľníckeho povstania Juraja Dóžu v roku 1514. Väčšina rómskych kováčov sa špecializovala na výrobu drobných predmetov ako : klince, reťaze, nože, vrtáky, alebo na opravu kovových predmetov. Väčšina kováčov prešla na usadlý spôsob života. Na začiatku 20.storočia dochádza v oblasti kovoobrábacích remesiel k veľkým zmenám. Priemyselná výroba klincov , reťazí a ďalších železiarskych výrobkov nahradila ich ručnú výrobu.

Nekh buter o chart'a kerenas o zbrañi vaš o ungrika aristokrata. Jekh grupa romane chart'engri musaj sas, sar o Jan Zapol'sky mang'l'as, te kereln o trastuno tronos, e koruna the o žezlo vaš o angluno manuš andro gavutnengro opre ušt'iben, o Juraj Doža andro berš 1514. Nekh buter o romane chart'a kerenas o cikne but'a sar: o karfina, o lanci, o čhura, o vrtaka, vaj lačharenas o trastune but'a. O chart'a but ačhenas pro jekh than. Kana chud'l'as o 20 šelberšipen, andre trastuñi but'i sas but averipena. E industrialno produkcia le karfinengri, lancengri the aver trastune but'engri sas pro than vasteskre but'engro.

Rómsky kováč/ O romano chart'as

Ďalšou oblasťou zárobkovej činnosti bolo spracovanie dreva. Najlepšie výsledky v tomto smere dosiahli rumunskí korytári. Korytá vyrábali z mäkkého dreva. Podobne vyrábali aj vahany, lyžice a varechy. Tento druh zamestnania nemá na Slovensku dlhú tradíciu.

Aver love rodenas prekal e but'i kaštenca. Nekh feder krenas o rumuňika, krenas o balane. O balane sas andal o kovlo kašt. Sajekh krenas the o vahani, o roja the o varechi. Kadi but'i nane pre Slovařiko tradično.

Výroba koryta/ Sar pes kerel e balaňi

Iným spôsobom spracovania dreva sú výrobky z prútia. Na výrobu prútených predmetov používali najčastejšie prúty z brezy a vyrábali z nich metly, koše. Najjednoduchšie boli plytké koše na prenášanie zemiakov.

Aver buti le kašteha hiňi e buti le raňigorenca. Nekh buter o raňigora andal e breza u kerenas pen lendar o šulade. Nekh lokheder sas te kerel o sevľa vaš o phuvale.

Prútený košík na zemiaky

Výroba prúteného košíka

Rómske ženy sa od okolitého obyvateľstva naučili vyrábať šnúrky a traky rozličnej šírky, ktoré mali v roľníckych domácnostiach mnohoraké využitie. Koncom 19.storočia sa mnoho

rómskych žien živilo pletením povrazov a zhotovovaním lán. Okrem toho zhotovovali aj kefy a štetky. Niektorí Rómovia sa venovali obuvníctvu, hlavne príštipkárstvu. Istou formou diskriminácie bolo aj poverovanie Rómov vykonávať nečestné povolania ako boli kati, šarhovia. Pomerne veľká väčšina Rómov sa venovala priekupníctvu a obchodu. Najčastejšie kupčili s koňmi. Priekupníci koní predstavovali medzi Rómami najmajetnejšiu a súčasne aj najkonzervatívnejšiu vrstvu. Za predaj koní si s obľubou kupovali zlaté a strieborné predmety, predovšetkým šperky. K menej pohodlným, ale veľmi rozšíreným druhom obživy patrili zber a odpredaj lesných plodín, prípadne liečivých rastlín. Niektoré rómske ženy sa venovali vešteniu a vykladaniu budúcnosti z kariet.

O romane džuvl'a sikh'l'ile le avere dženendar te krel o šnurki the o traki andro buter buch'l'ipena, save arakheas o than andro gavutne khera. Pro agor 19. šelberšipen, but romane džuvl'a kerenas o dora. Bi oda kerenas the o kefi the o š'etki. Varesave Roma kerenas o kamaš'li, vaj len lačharenas. Jekh maškar o formi vaš e diskriminacia sas the oda, hoj le Romenge denas te kerel o na pa'ivale but'a, sar o kata, o šarhi. Baro kotor le Romengro bikenelas. Nekh buter bikenenas le grajen. Ola džene sas nekh barvaleder maška ro Roma, sajekh sas nekh buter konzervativna. Vaš o graja penge cinenas somnakaj the rup, nekh buter o šperki. Maškar o phareder, a'le buchles kerđi but'i sas te kidel opre oda so barol andro veš u te bikenel. The o sast'ipnaskre čara. Varesave romane džuvl'a drabarenas.

Veštenie z kariet

Výroba kvetov

3.2. Obliekanie/ O uraviben

V predchádzajúcich storočiach bola domáca výroba odevov. Rómovia získali staršie oblečenie od ostatného obyvateľstva za prácu či služby. Odev mohli získať i darom, krádežou a v zriedkavých prípadoch i kúpou. Plachta, ktorú si ovíjali okolo tela, sukňa, kabát, nohavice, alebo iný kus odevu nepochádzali od jednej vrstvy obyvateľstva a z jedného miesta. Bez prania, hľadania a najmä spracovania boli jednotlivé kusy čoskoro roztrhané a vymieňali sa iba vtedy, keď sa podarilo získať nové. Získané oblečenie sa snažili prispôbiť svojmu osobitému vkusu. Tento sa prejavoval v používaní obľúbených rôznych ozdôb, v odlišnej úprave vlasov, ale aj v uprednostňovaní pestrých farieb.

Angleder pen kerenas o gada khere. O Roma chudenas o purane gada le gadžendar vaš e buti. Varekana o gada the čorenas u varekana cinenas. O gada na thovenas, na starinenas pen, u neve urenas, kana o purane imar čhingerde. Oda so urenas pre pende thovenas opre o šperki, aver pen uchanenas u but kamenas o farbi.

Oblečenie žien a dievčat/ So urenas o džuvl'a the o čhaja

Od prvej tretiny 15.storočia až po koniec 16.storočia mnohé ženy nosili obtočený kus látky okolo tela na orientálny spôsob. Ženy si vyberali látky najmä v červenej, žltej či zelenej farbe. Na odeve mužov boli nápadné veľké strieborné gombíky. Skoro všetci mali prepichnuté uši a v nich po jednom- dvoch zlatých peniazoch. Neskôr začali ženy nosiť sukne a vrchnú časť predstavovala plachta zviazaná nad ľavým ramenom uzlom. Pod plachtou najčastejšie nosili holé deti. V dlhých vlasoch má žena nad čelom stuhu, v ušiach náušnice, okolo šije

náhrdelník. Muži nosili krátke nohavice pod kolenami ukončené cípmi a kabát.

Khatar o 15. šelberšipen dži pro agor 16. šelberšipen but džuvľ'a akharenas jekh kotor pochtan pre pende, sar orientalna manuša. O džuvľ'ija lenas o pochtana lole, šarge vaj zelena. Pro murša sas bare rupune gombički. Savoren sas o somnakune love sar čeňa andro kana. Pal'is o džuvľ'a phiravenas o cochi u opral o pochtan phandlo pre bangi sera opral o phiko. Tele plachta phiravenas o nange čhavore. Andro lunge bala e stužka opral o čekat, o čeňa, o lanci. Le muršen sas charne cholova tel o khoča u o gerokos.

Mužské oblečenie/ O muršikano uraviben

Majetnejší kočovní Rómovia radi dávali najavo svoje bohatstvo i oblečením. Nosili farebné súkenné nohavice, farebnú blúzu so širokými rukávmi pozberanými do úzkej manžety, s úzkym stojačikom pod krkom zviazaným tkanicou. Na nohách mali čižmy a na hlave nosili klobúk. Na kabáte sa vynímali veľké strieborné gombíky a masívna strieborná retiazka.

O barvaleder Roma uravenas o cholova, o farebno gad buchle bajenca agorinde andre sani manžeta, cikne ačhade gal'iriha tele men khude le šnurkenca. Pro phindre len sas o čižmi u pro šero e stad'i. Pro geroki sas bare rupune gombički u baro rupuno lancos.

Rozdiel bol aj v obliekaní žien. Najhládanejšie boli lesklé farebné nelomné látky s veľkými kvetinovými vzormi. Sukne mali aj niekoľko radov volánov. Na vnútornú stranu sukne si našívali jedno, prípadne dve objemné vrecká, v ktorých nosili rôzne predmety : karty na veštenie, koreničky a byliny, s ktorými vykonávali magické liečenie, ukradnuté predmety. Vlasy si nechávali pôvodne voľné a niektoré si vkladali za vlasy alebo nad čelo kvet, prípadne si ich zväzovali tkanicou. Až v posledných desaťročiach prevzali staršie ženy zvyk uväzovať si na hlavu šatku, ale vzadu na šiji. Starobylou ozdobou bola retiazka, na ktorej boli z tenkého drôtku priletovanými uškami zavesené veľké zlaté a strieborné mince.

O džuvľija phiravenas farebna pochtana bare lulud'enca. Pro cochi sas but fodri. Andral jekh vaj buter bare žebi, kaj len sas o karti pro drabaripen, o koreni the o bilinki, o čorde but'a. O bala lenge sas lunge u varekana thovenas andre o lulud'a, vaj len phandavenas la šnurkaha.

Imar pal'is o phureder džuvl'a chudle te l'ikerel o sokašis, hoj thovenas o khosno pro šero, phandenat pale pre men. O purano sokašis sas o lancos, kaj lenge figinenas bare somnakune vaj rupune love galbi.

Cenné mince vystavované na obdiv v podobe šperkov boli nielen veľmi obľúbené, ale prinášali vlastníkovi úctu a vážnosť okolia. Pri voľbe nového vajdu neraz práve táto okolnosť hrala dôležitú úlohu. V zime si obúvali primitívne papuče, ktoré volali bočkori, ceruli. Tie si zhotovovali tak, že na zem položili dostatočný kus handry, na to dali slamu, handru ovinuli okolo nohy a nakoniec zašili. Bočkori nosili dovtedy, kým sa im na nohách nerozpadli. Detský odev takmer neexistoval. Deti nosili v plachte až dovtedy, kým sa nenaučili chodiť. Bez šiat sa muselo zaobiť až do 6.-8. roku života, kedy si už mohlo navliecť niektorú časť odevu dospelých. Vidiecki Rómovia, ktorí žili v roľníckom prostredí, nosili aj ich odev. Rómovia, ktorí hrávali v pánskom prostredí, sa aj odevom tomu prispôbili. V súčasnosti sa odievanie u Rómov neporovnateľne zlepšilo. Problém je len v kultúre obliekania.

O kuč love but kamenas, denas le manušeske pa'iv. Buterval avka alosarenas le neve vajdas. Jevende thovenas pro phindre o bočkori, ceruli. O čhavore na urenas gada, ačhenas andro pochtan dži na chudenas te phirel. Pal'is sas nange dži 6 – 8 berša, kana imar šaj urenas o bare gada. O gavutne Roma urenas the o gadžikane gada. O Roma so bašavenas le rajenge, pen šukares uravenas. Akana o uraviben hino feder. O problemas hino ča andre kultura pal o uraviben.

3.3. Strava/O chaben

Strava bola závislá od možnosti prostredia, v ktorom sa pohybovali, prípadne žili. Rómovia sa nevenovali chovu domácich zvierat ani poľnohospodárstvu, preto boli len pasívnymi konzumentmi závislými od ostatného obyvateľstva. Veľmi málo kuchynského riadu zasa obmedzovalo prípravu na jedlo. Najobľúbenejšou potravou bolo mäso. Konzumovali takmer všetku lesnú zver. Na chytenie drobnej zveri používali oká alebo vylievali diery. Z menších divých zvierat jedli sysle, ježov a lišky. Okrem toho jedli ryby a raky. Nikdy nejedli žaby. Zver chytali ženy a staršie deti. Z domácich zvierat konzumovali mäso zo všetkých zvierat, vrátane konského mäsa. Mäso získavali darovaním chorých alebo uhynutých domácich zvierat, prípadne krádežou. Lacno získavali aj chybné kone. Získané mäso varili, piekli, robili z neho guláš.

O chaben sas ajso, save sas barvale. O Roma na likerenas o džvirini khere, aňi na bararenas pro ma'a, chanas so lenge o gadže denas. Aňi dosta pire len na sas. Nekh feder kamenas o mas. Chudenas le vešeskri džvirina andro cheva vaj pasci. Chanas le sislen, ježken the lišken. Bi oda the le mačhen u raki. Ňikana na chanas le žamben. O džvirini chudenas o džuvl'ija the o phureder čhave. Chanas the le grajen, the le murdale džvirinendar o mas. Vaj čorenas. Tuňes cinenas na lačhe grajen. O mas tavenas, pekenas, kerenas lestar o gul'ašis.

Častejšie však varili ako piekli. Usadlí Rómovia si časť mäsa zaúdili, alebo urobili klobásy na neskoršiu konzumáciu. Roľníci dávali Rómom zo zabitých zvierat zväčša vnútorností, o ktoré oni nemali záujem napr. črevá, žalúdky a pod. Pečené mäso najmä hydinu si pripravovali tak, že ju buď piekli na ražni nad žeravou pahrebou, alebo sa kúsky mäsa obalili hlinou a vložili medzi žeravé uhličky. Vypitvaná, neošklbaná hydina sa zabalila do asi palcovej vrstvy hliny a piekla dovtedy, kým hlina nepopraskala. Potom sa z mäsa ľahko odlúpila aj s perím. Tento spôsob bol najpopulárnejší, lebo nevyžadoval žiadne kuchynské náradie a svojou jednoduchosťou bol ľahko vykonateľný za každej situácie. Rozmanitá bola príprava vnútorností. Najobľúbenejšia bola goja, ktorá sa pripravovala tak, že sa črevá vyvrátili naruby a naplnili nadrobno pokrájanými zemiakmi, rozmiešanými múkou a koreninami. Potom sa varila jednu až dve hodiny. Plnka bola chutnejšia, ak sa zemiaky pomiešali s ryžou. Do vody z vyvarených gój nadrobili cesto a vzniklo ďalšie jedlo, tzv. gombóta. Podľa chuti sa dávala do plnky cibuľa, cesnak, paprika, korenie.

Buter tavenas sar pekenas. O bešte Roma udinenas o mas, kerenas o kolbasi. O gadže denas le Romenge majbut o andruñipena, save on na kamenas, goja, d'ombra u aver. O mas pekenas pro jag vaj o mas pa'arde andre čik u thode maškar o jagune angara. The le kachnen avka savoreha pekenas, dži o čik na praskind'as. Oda sas olestar, hoj na kampelas ňisavi piri. Nekh buter kamenas o goja, save tavenas avka, hoj o goja žužarde u pherd'arde phuvalenca pro cikne kotora, le jareha. Pal'is tavenas jekh vaj duj ori. Varekana the e riskaša thovenas andre. Andro pañi palo o goja čhide o chumer u avka kerde aver chaben, gombota. Andre thovenas the e purum, o cesnikos, e paprika, o korenie.

Goja

Častou potravou boli aj hovädzie žalúdky, čiže kutle. Očistené a umyté ich obarili a zoškrabali z nich sliznicu. Potom ich pokrájali na malé kúsky a posolili. Tie buď piekli v pahrebe alebo varili v hrnci. Podobne sa pripravovali pľúca, ktoré boli obľúbené predovšetkým ako guláš. Okrem mäsa jedli aj cestoviny. Najstarším druhom boli pravdepodobne placky, tzv. bokoli. Išlo o jednoduché nekvasené cesto z múky a vody. Cesto vymiesili a utľapkali do ploskej kruhovitej formy o rôznej veľkosti a vložili do pahreby.

But chanas o gurvane d'ombri, kutli. Žužarde len čhinenas pro cikne kotora u čhide oprel on. Ola vaj pekenas andre jag vaj tavenas andre piri. Avka tavenas the o buke, nekh feder sar gulašis. Bi o mas chanas the o chumera. Nekh purane sas o bokoli.

Placky/ O marik'la

Pečené placky sa jedli k mäsu alebo ako hlavné jedlo. Chutnejšie bokoli boli z cesta vymiešaného s masťou. Do pahreby ich vkladali zabalené v papieri. Niektoré ženy pridávali i škvarky. Z toho istého cesta sa varili i halušky a trhance. Trhance – pharade, paranči či pharado humer sa pripravovali z obyčajného cesta tak, že sa cesto ušľahalo, jeden koniec si žena prehodila cez plece a z druhého trhala malé kúsky, ktoré hádzala rovno do vriacej vody. Takéto trhance jedli samé alebo pridali masť, paradajkovú omáčku, zápražku, tvaroh a pod.

O marik'la chanas ki o mas vaj sar o korkoro chaben. O bokol'i sas feder andal o chumer le žiroha. Andro jag len thovenas pa'arde andro papirošis. Varesave romňa thovenas andre the oškvariki. Ole chumerestar kerenas the o haluški u o pharado chumer.

Tieto jedlá patria k najstarším jedlám Rómov a podľa rozšírenosti ich poznali už pred príchodom do Európy. K novším a rozšíreným jedlám patria nekysnuté knedle či tašky zvané pišota. Častou potravou boli i zemiaky či halušky zo zemiakového cesta. Ak nemali zemiaky opekali si i zemiakové šupy, ktoré našli na smetisku. Mlieko väčšina Rómov nepila a aj čaje si varili zriedka. Príprava potravy bola záležitosťou najstaršej ženy v rodine, obvykle matky alebo svokry.

Ola chabena hine but purane u o Roma len tavenas angle oda so avle andre Europa. Maškar o neve chabena hin e pišota. But chanas the o phuvale vaj o haluški. Te na sas o phuvale, pekenas the o cipi phuvalendar, so arakhle avri. O Roma nekh buter na pijenas thud u o čajos. O chaben kerelas nekh phureder romňi andre famel'ija, e daj vaj e sasuj.

Rómska matka/ E romaňi daj

Varené jedlo sa pripravovalo najviac raz denne. Keď bolo jedlo uvarené, sadla si celá rodina okolo spoločného hrnca a jedlo sa drevenými lyžicami. V mnohých skupinách si rodiny, najmä úzko príbuzné, navzájom pomáhali. Miestami bolo zvykom, že dcéry, ktoré už boli matkami či svokrami, poslali z navareného jedla najprv matke. Takisto matka najprv oddelila jedlo pre deti, ktoré už žili samostatne, a až potom jedli deti, zaťovia, nevesty a vnuci, ktorí s ňou tvorili rodinu.

O tato chaben sas jekhvar andro d'ives. Kana sas kerdo, bešt'as savori famel'ija paš e jekh piri u chanas le kaštune rojenca. O famel'iji penge pomožinenas. Varekana o sokašis sas hoj o čhaja, saven imar sas čhave, bičhavenas o tado chaben jekhto peskra dake. Sajekh e daj jekhto kiñas o chaben le čhavorenge, so imar korkore dživenas u pal'is chale o čhavore, o džamutre, o borija the o vnuki, save la sas andre famel'ija.

Rómska rodina za I. ČSR